

Liivi usundi kultuurilooline taust.

Kolmandal jõulupühal 1925 hakkasin kirjutama oma »Liivi rahva usundi« (lühendatud alamal LRU) pärast seda, kui mitu aastat olin isiklikult kogund originaalmaterjali ja paralleele naaberrahvailt. Lihavõtteks 1926 oli kogu käsikiri mustandina valmis. Kolme köite trükkimine kestis üle pooleteise aasta. Vahepeäl sai asutatud 1927 Eesti Rahvaluule Arhiiv, mis haaras kogu mu tööjõu pikemaks ajaks. Nõnda jäi liivi rahva usundi lõpetamine kõrvale, kuid sugugi mitte ainult ajapuuduse pärast, vaid veelgi enam sisuliste raskuste tõttu, mis tõkestasid mul sünteesi kirjutamist. Lahtise probleemina seisid nimelt Liivi- ja Kuramaa liivlaste omavaheline suhe ja kurelaste mõistatus, mille lahendust jäin ootama arheoloogidelt. Ootasin kannatlikult kaua aastaid, kuni ilmus lõpuks H. MOORA »Die Eisenzeit in Lettland« II (1938), mis jättis aga mind huvitavad küsimused tasa ja targu vastamatta. Pöördusin ometi isiklikult asjatundjamate poole, ja mind aitasidki sõbralikult soome ajaloolane ARVI KORHONEN, läti arheoloog ED. ŠTURMS ja balti ajaloolane P. JOHAN-

SEN, kellede andmestikuga alamal opereerin. Eesti okupeerimine võõraste poolt tähendas mulle esimeses astmes ametalalist degradeerimist meeletu kantseleilikkuse orjaks, kuni mind teises astmes sakslaste poolt vallandati ja Tartust ära asumiselle saadeti. Alles nüüd avanes mul võimalus koostada pärast põhjalikke eeltöid uurimust *setu keste* usuelust ja viia lõpule *liivi usundi* ülevaadet pärast pikka vaheaega, kusjuures *kristliku* rahvatraditsiooni käsitelulle asusin sootu uudest seisukohast ja liivlaste usuliste arusaamade täienduseks lisasin ka analüüsi nende *rahva eetikast* ja *kombenormidest*. Nõnda valmis käsikirjas »Liivi rahva usund» IV ja V, mida mul pole praegu vähimatki lootust trükkida. Sellepärast avaldan alamal ühe paragrahvi liivi usundi sünteesist esialgseks tutvustuseks, kusjuures palun vabandada, et mul pole maapagulasena lihtsalt võimalust kirjanduse kasutamiseks ja autorite täpsamaks tsiteerimiseks.

Liivi usundi vaatlusel olen lähtunud köitest köitesse teadlikult just *tänapäeva* liivlaste usulisest teadvusest, käsitlusist ja klassifikatsioonist. Olen püüdnud induktiivselt tungida primaarsete arusaamade ja kujutelmadeni, kusjuures mitmed päätükid on paisund deskriptiivsest ainekogust omaette uurimuseks mitte ainult liivi, vaid ka läti ja veel enam eesti usundi ulatuses. Usundiloolise, rahvapsühholoogilise ja sotsioloogilise käsitelu kõrval on kerkind esile õige rohkesti kultuuriloolisi küsimusi veel laiemas mõttes. Raskeimini lahendatavad tunnukse kõigepäält liivi *asustuse* ja *ajaloo* mõistatused: kudas ja kus on tekkinud liivi hõim, kust tulnud ja kus asund, kuidas eland ja kellega kokku puutund, kuhu kadund ja kellesse suland? Liivi rahva minevikku ümbritseb teadmatuse pimedus, mida valgustab ainult kaks heledat suursündmuste-helgiheitja kiirt. Esimeseks kiireks on Läti Hendriku kroonika 13. sajandi liivi rahva surmavõitlusest ja teiseks kiireks on liivi rahvakillu uuestiavastamine teaduslele 19. sajandil ühes sellele järgneva rahvusliku liikumise ärkamisega 20. sajandil enne lõplikku hääbumist kaduvikku. Liivi rahva saatuse enne ja vahepääl neid valguskiiri ootab alles uurijate poolt väljaloorimist saladuskatte alt. Kui Liivi Seltsi segakoor külastas märtsis 1925 Eestit, siis K. Päts pidas Tallinnas pidukõne, kus ta võrdles meie sugurahvaid kurgedeparvega, kes lendab kohast kohta, juhiks ees tugevaimate tiibadega lind. K. Päts kirjeldas edasi tabavalt, kuidas meie hõimud otsekui kurgedeparv on tungind idast lääne poole kuni praeguste asukohtadeni, kusjuures piki Väinajõe jõudis parve eesotsas esimesena mereni liivi tarmukas hõim, kes kaotas aga võitluses vastastega pikapääle niipalju verd, et murdus lõpuks elujõuetuna kiratsema. Pärast esimest maailmasõda osati liivi keelt hädavaevalt veel kahesteistkümmnes väikeses ja kehvast kalurikülas;

keegi ei tea ütelda, kas liivlus üldse enam suudab säiluda pärast teist suurt hävitussõda. Kuid alles 16. sajandi lõpul mainis BRANDIS liivlasi piki mereranda alates Preisi piirilt kuni Salatsini. Ja orduajast meil on andmeid liivi kogudusist Riias ja selle ümbruses. Sellisest aspektist kerkib küsimus: keda õieti esindavad tänapäeva liivlased? ja kas praeguste liivlaste usund tõlgitseb esijoones ainult Kuramaa lätlaste nn. taami hõimu usulist loomingu umbes nõndasama, nagu lätist liivi keelde on tõlgitud valdav osa tänapäeva liivlaste rahvalaulegi? või sisaldavad ja säilitavad liivi usundiloolised pärimused siiski ka usaldatavaid teateid liivi vaimuvarast ja kultuuri-loomingu aegadelt enne lätistumist?

Õpetatud meeste poolt on esitatud palju erinevaid ja vastolulisi seletusi liivi rahva päritolu, asupaikade ja ajaloo kohta. Veel siinamaani kõige parema ülevaate ürikuist ja kirjandusest pakub WIEDEMANN oma liivi grammatika sissejuhatuses kus ta jõuab lõpuks järelduseni, et Kuramaa liivlased oma praegustes asukohtades ei ole hilisema aja sisserändajad Liivimaalt, nagu mitmed enne ja pärast teda on oletand, vaid muistsete liivlaste otsesed järglased eelajaloolisest ajast. Varem neid on kutsutud k u r e l a s i k s, kuna alles 16. sajandi lõpust neid hakatakse nimetama liivlasiks. Hiljem läti filoloogid eesotsas J. ENDZELIN'i ja J. BLESE'ga on püüdnud tõendada, et kurelased on kuulund algselt balti rahvaste perre läti hõimude ja muinaispreislaste vahel. Soome ajaloolased V. VOIONMAA, A. KORHONEN, J. JAAKKOLA jt. on püüdnud siiski arvamusel, et kuni 13. sajandi keskpaigani kurelased esinevad ürikuis erilise hõimuna, kes on kuulund igatahes pääsolt soomesugu rahvaste perre. Tõenäoliselt kurelaste nime on tarvitatud vaheldamisi kahe etnograafiliselt ja keeleliselt erineva rahva kohta, kes on asund geograafiliselt samal maa-alal. Õige huvitavalt kurelaste rahvuslikku koosseisu on pretsiseerinud balti-saksa ajaloolane P. JOHANSEN, kes oletab segaasustust, mille ülemkihina on valitsend soomesugu kurelased (resp. liivlased), kuna alamkihis on leidund läti-leedu (alias balti) hõimlasi. Kurelaste järglasiks võiks niiviisi pidada praegusi t a a m l a s i Põhja-Kuramaal, kusjuures ei tohita unustada, et taamlasiks on lätistund sajandite jooksul ümber ka täitsa puhtaid liivi alasid piki rannikut külade kaupa. Liivi-kure keelelisest mõjust kubiseb siinamaani kogu taami murre, niisama on püüdnud Kuramaa loode- ja läänepoolses osas rohkesti liivi-kure päritoluga kohanimesid. Vaevalt siis eksitakse väites, et ka taami rahvakultuur ja vaimne vanavara peavad sisaldama rohkeid liivi-kure sugemeid, mida läti rahvateadus pole olnud kahjuks võimeline üksikasjalikumalt fikseerima. Küll aga ühinen läti arheoloogide (eriti ED. ŠTRUBMS ja tema järele ka FR. BALODIS) väitega, et Liivimaa ehk hilisema ajastu Salatsi-

rajooni liivlased on koloniseeritud sinna Kuramaalt alles 9. sajandi algupoole ja igatahes mitte vastupidises suunas, nagu kah on oletatud.

Kuramaal liivi (resp. soomesugu kure) asustus ulatub vahenditult juba v a n e m a s s e r a u a a e g a tagasi, s.t. sajandesse Kristuse sünni paigu. Küllap alles tollal okupeerisid ammu enne idast¹ rännand läänemeresoomlased Baltimere ranniku lõplikult, kusjuures nad on pidand sattuma kontakti ms. just mingisuguse germaani hõimuga ja põhjemal taas laplastega. Vanemal rauaajal (1.—5. sajandini p.Kr.) Väina- ja Koivajõe ruumis on asund kindlasti ka läti hõime, kes alles hiljem on hakand osalt alistuma päaletungivate liivlaste järjekindlale survele, kuna samal ajal on kõvenend taas muude lõunast põhja suunduvate balti hõimude surve liivi-kure hõimudelle Kuramaal. Nõndaviisi on ristelnud läbi sajandite vastamisi balti ja soomesugu hõimude kolonisatsioon vahelduva õnnega kord ühe, kord teise rühma kasuks, samuti ka vahelduva verevalamise ja ümberrahvustamisega, kuni lõpliku võitjana on kristalliseerund alles ajaloolisel ajal läti rahvas, kelle soontes arvatakse tuksuvat mitukümmend protsenti liivi verd. Juba n o o r e m a r a u a a j a lõpul liivlaste lätistumisprotsess on olnud täies hoos ja on kasvand aina kiiretempolisemaks orduajal ja hiljem. Liivimaa liivlaste lätistumist või lihtsalt väljasuremist on tugevasti mõjustand traagiline hävitussõda Läti Hendriku päevil, mil Väina- ja Koivajõe liivi alad laastati põhjalikult ja liivlasi endid notiti massiliselt maha. Sellega läks otsekui sümboolselt omaenda rahva pihta täide tolleaegse liivi juhi manamine »m a g a m a g a m a s», s.t. maga oma magamist ehk praeguses liivi häälduses *ma'g ma'ggõmõst!* Sama omaenda vere pärandatud manamine saadab ka tänapäeval liivi rahva valulist suikumist igavesse unne.

Skitseerind lühidalt liivi ajaloo tähtsamaid faase, tahan rõhutada lõpuks kokkuvõttena, et tänapäevani Kuramaal hingitsev liivlus on säilitand otsese k u l t u u r i k o n t i n u i t e e d i läbi sajandite kuni eelajaloolise minevikuni ja kuni oma lähimate suguhõimudeni välja. Teiste sõnadega see tähendab, et võime asuda liivi usundi ja kogu vaimuvara kultuurilooliselle sõelumiselle ühes omaloomingu ja võõrmõjude, vastastike suhete ja lainude kontrolliga geograafiliselt just nimelt Kuramaalt lähtudes ja järelikult ka kurelaste probleemiga arvestades. Mulle paistab, et just k u r e l a s t e a j a s t u ja segaasustus on olnud s u u r i m a k s p ö ö r d e p u n k t i k s liivi rahvakultuuris üldse ja spetsiaalselt usundis,

¹ Läänemeresoomlaste algkodu küsimuses eesti arheoloog R. INDREKO on muutnud oma seisukohta kolme aasta jooksul kolm korda diametraalselt koos režiimimuutustega, mispärast ma sellise »asjatundja» arvamusi ei jaksa enam tõsiselt võtta.

sest tollal küllap on toimund otsustaval kombel laiaulatuslik muutus liivi olemuses ja vaimsuses lõpliku siirdumisega oma algupäraselt ida-orientatsioonilt aarialise läänekultuuri hegemoonia alla. Kuivõrd seda siirdumist on balti hõimude kõrval valmistand ette ka veel germaanlased, on aimestiku vähesuse tõttu võimatu eraldada. Seepärast kõnelengi üldistavalt aaria mõjudest liivi elutundes ja elukäsituses, mõtteviisis ja maailmavaates, usundilistes arusaamades ja kujutelmades, kuid tõenäolisem on igatahes balti hõimude mõju täieline ülekaal. Kurelaste ajastu tähelepandavaimaks pärandiks usundilooliselt on algupärase loodushingede areng antropomorfiseeritud ja osalt koguni personifitseeritud kaitsevaimudeks ning haldjate usu stabiliseerumine polüteismile õige lähedasel kujul. Kurelaste ajastusse ulatuvad arvatavasti surnuteusu pärimused «teisest ilmast» kui omaette riigist erilise valitsejaga, edasi veel kujude kultus kõrvu pühade puude jumalustamisega, võib olla ka hingus- ja nimihinge laialdasem rakendamine, moondu misid eesiletung vanema ja algupärasema siirdumis- ja irdumisiidee kõrval, halltõve kui iseseisva haigusvaimu ja õnne (resp. saatuse) kui omaette haldja (resp. kolme jumalatare) käsitelu. Mõningad neist motiivest liivlaste praeguses tradeeringus paistavad küll otsekui nüüdsama lätist lainatud või tõlgitud, kuid sel puhul me ei tohi unustada, et praegused taamlased olid alles mõnesaja aasta eest veel puhastverd liivlased või segaverd kurelased ja tradeerivad nõndaviisi ka ise kurelaste ajastu usundit.

Tulebki kahjatseda, et lätlased pole võtnud vaevaks üksikasjalikumalt selgitada oma rahvakultuuri sõltuvust liivi omast. Keelelisi laine liivist on igatahes rohkesti fikseeritud, kuid läti keelemehed ja veel enam arheoloogid ühes ajaloolastega pole suutnud hoiduda rahvuslikust šovinismist liivi-probleemi käsitelul (näit. balti ajaloolaste kongressil Riias 1937). Omalt-poolt tahan rõhutada, et mitte ainult liivi keel ühes kohanimedega ega aineiline kultuur olevikust või muistsest minevikust, vaid ka liivi vaimne vanavara on läti kultuuriloole esmajärgulise tähtsusega. Liivi- ja Kuramaa lätikeelne asustus on tradeerind niipalju liivi sugemeid, et ka läti usundit tuleks uurida sellest aspektist ja selgitada regionaalseid erinevusi kunagiste etniliste erinevuste taustal (vrd. paralleeliks vene kriviõide hõimu mõju Latgales). Sulades ajajooksul läti rahvasse liivlased on pärandand palju lisandeid läti hingelaadile ja iseloomule, keelele ja rahvakultuurile, nii et meil on küllalt põhjusi näha lätlasis mitte ainult eestlaste naabreid, vaid ka poolteed suguvendi. Kõige selgemini liivi mõju väljendub läti rahvaomases mere- ja kalastuskultuuris ühes vastavate terminite, esemete, kom-

mete ja uskumustega, mis aitab omakorda tõendada, et lätlased on jõudnud mereni alles liivlaste kaudu, nagu eestlased on jõudnud mereni taas üle aastatuhande varem germaanlaste kaudu. Veel siamaani liivi germaanipärane meremütoloogia on läti omast lopsakam ja motiivrikkam, jah, isegi ilmakaarte (resp. tuulte) nimetused läti on lainatud osalt liivlasilt, samuti sotsioloogiliselt nii oluline kupjanimetus *vagars*, mis on ühendatav »vakaga» (vrd. vakamaad ja vakust). Aga koguni läti rahvaskangelane Imant arvatakse olevat ju liivi päritolu.

Kurelaste ajastu kronoloogilisel dateerimisel on hõlpsam kõnelda selle lõpust üleminekuga saksa mõõgavendade feodaalsele orduajale 13. sajandil, kuna kurelaste ajastu algust on raskem fikseerida mõnele kindlale sündmuselle. Tõenäoliselt selle provotseerijaks on olnud rahvasterännu ajastu, mis on tõrjund balti hõime lõunast põhjemalle soomesugu rahvaste kallale ja millele järgnevatil sajandil küllap siis on kujunenudki kurelaste segahõim liivi-läti kahepoolse kultuuriorientatsiooniga. Millised on olnud liivlaste kultuurisuhted enne seda germaanlastega vanemal rauaajal, see küsimus jääb esialgu kaunis hämaraks. — Eesti usundi käsitelul olen jõudnud veendumuselle, et vanema rauaaja pärimustelade sisaldab germaani elemente rohkesti haldjate ja hiidude motiivistikus, mis näikse eriti omane just Ida-Eesti pärimusile ja toleaegseile kõrgmaastiku asustusaladelle niivõrd, et germaani sugemeid olen avastanud uuemate vene-bütsantsi lademetega alt isegi setukeste ekstra huvitavas tradeeringus, mitte aga niivõrd Lääne-Eesti madalmaa uuemal asustusalal. Selgitada tuleks, kui vanad on mitmed usundilooliselt tähendusrikkad germaani kohanimed (Tori, Türi, Raudna, Elva jne.), hoopis kõnelematta »eesti» nimetuse enda kui »idapoolse» rahva germaanipärasest tõlgitsusest. Kuid kohe äratab tähelepanu, et võrreldes liivi omadega eesti haldjad on palju vähem antropomorfiseeritud ja veel vähem personifitseeritud. Üldse eesti haldjauusk seisab arhailiselle loodushingede-usule palju lähemal kui liivi polüteismile liginev haldjauusk. Tahes tahtmata peame järeldama nii selgest arenguloolisest vahest, et liivi haldjauusk erineb eesti omast stadiaalselt ja esindab aarialaste haldjauusu nooremamat ladet, mis sellisena liivi usundisse on fikseeritud alles uuemal ajal, s.t. kui mitte küll vast ehk just täitsa ülenisti, siis vähemalt lõplikul kujul ikkagi baltlaste, aga teips mitte germaanlaste mõjustusel. Mis puutub teiselt poolt hiiumotiividesse, siis neile liivi-kure-läti usund pole omistand kuigi olulist osatähtsust, millisest tõsiasiast nähtub juba iseenest, et germaanlased ei ole suutnud levitada ka oma hiiumotiive Kuramaale mitte sinnapoolegi mis Eestisse. Mõlemast paralleelist kaldun järeldama, et vanema rauaaja germaani mõju liivi usundile

pageeritud on Jeesust kui »P ä ä s t j a t» ja Maarjat kui J u m a l a (poja)-»ema», mille tulemusena isegi inimest on hakatud nimetama »ristihingeks» (s.t. Kristuse hingeks) nii liivis kui eesti saartel, kuna jumalaema-kujutelm on soodustanud »maarjaema» assimileerumist liivi haldjausku juba enne rooma-katoliikliku »neitsi» Maarjaga tutvunemist. Pühakuist ja ingleist esikohal on olnud tollal J a a n, J ü r i ja M i h k e l, kuna näit. Nigula ja Ilja levingut ei ole võimalik konstateerida liivlaste ega saarlaste traderingus. Liivi seisukohalt tuleb rõhutada, et venepoolne kristianiseerimisprotsess on toimunud just nimelt kahekeelsete k u r e l a s t e a j a s t u l, millega seletub tollal liivi-läti ühiste kristlike pärimuste ja terminoloogia hõlpus ülekanne vastamisi ühest keelest teise.

Venelaste prioriteet ristiusu levitamisel Baltimaale keelab meil muidugi iseendastmõistetavalt s a k s a » k u l t u u r i k a n d j a t e » m i s s i o o n i ülehindamast, kuid möönda tuleb ometi, et ka keskaegse saksa poolpaganliku-poolkristliku usundi järelmõju on olnud Baltimail küllaltki laiaulatuslik. Ma ei tahaks kõnelda mingist kapitaalremondist liivi usundis sakslaste mõjul, kuid s a k s a v õ õ p a võib märgata õige üldiselt. Kristluse ja saksapärasstatud kuradiusu kõrval saksa võõpa kõige tugevamini on märgata nõiduse- ja moondumisus (eriti populaarseiks paisutati ju teatavasti keskaja lõpul ja uueaja algul näit. libahundilugusid ühes nõia-protsessidega). Vähem saksa võõpa tunnukse surnute- ja haldjateus; mõned kujud nagu näit. laevavaim p o t e r m a n n, lastehirmutiseks mandund m o m m - e m a, kummitus s p u o k, e l f i d j n e. on ilmselt alaksaksa päritolu ja lätiski just nimelt taami murdealale omased (vrd. LRU II 252). Saksa-rootsi vahendusel on jõudnud Baltimaale koduneda k a t k u - m o t i i v i d. Eriti kõikehaarav on saksa mõju liivi j u t u r e p e r t u a a r i l e alates muistendeist läbi koha- ja tekkelugude kuni rahvusvaheliste muinasjuttudeni saksapärasest redaktsioonist. Kultuurilooliselt otse põnev on v a r a h a n k i j a - k u j u t e l m a kolossaalne leving eesti ja läti usundis keskaja uueaja künnisel. Põhja-Eestile iseloomustavad on rootsipärased nime-tused kratt, päär ja tont, kuna Lõuna-Eestisse (ometi küll mitte Mulgi-maale), Saaremaale ja samuti ka Lätti on levinend ilmselt just Riia kul-tuurikeskusest (Leedusse taas Königsbergist) saksapärase termin p u u k.¹ Seda tähelepandavam on puuk-sõna ebamäärasus liivis ja varahankija-motiivistiku koondumine hoopis vanema võlu-termini ümber. Eesti-läti-leedu puuk on fetišlesarnanev kunstlikult tehtav kuradilt hangitav ese (vrd. LRU II 214 jj.), liivi võlu aga on elav nõid ise, kes lendab tullejoana

¹ Prof. MÄGISTE vaevlemine eesti puuk-sõna etümoloogia kallal paljastab niisama koomilist asjatundmatust nagu prof. SAARESTE targutamine *põetis*- sõnakuju puhul.

muretsema endale piima ja muud vara. Mida selline kontrast laseb meil järeldada kratoloogia algupära seletuseks Baltimail? — Eks kõigepäält seda, et saksa puugi levinguhoog on hakand õieti alles siis, kui liivlus oli juba Riia-ruumist kadund ja jäänd kõrvale uuemaist moevooludest ka Kuramaa perifeerias. Teiseltpoolt aga liivi võlu osutab selgesti seigale, et varahankija vanemaks prototüübiks Baltimail on olnud mitte kunstlik fetiš, vaid elav inimene ise, kes sellises funktsioonis on esinend just nimelt moondund kujul, kuna alles moondumise arengufaasi taga võime aimata kas ürgse nõia irdhinge või surnu siirdhinge, kes laiba põletamisel muutubki ju tulesädemeks ehk »pisuks» (vrd. eesti tulihända ja pisuhända). Ühtlasi paljastub seejuures saksa vaimsure negatiivne ja egotsentriline kallak järsu kontrastina soomeugrilaste algupäraselle olemuselle: meie esivanemate nõid ei ole läind algselt vara hankima teiste inimeste kahjuks ja võõraste tagant varastades, vaid andmeid muretsema hädaliste abistamiseks, kuna alles kesk- ja uueaegse saksa vaimsure mõjul eesti-liivi nõidus on muutund kaasinimeste kahjustamiseks mitte ainult puugi tegemise või ostmisega, vaid üldse igasugu mustakunsti ja sortsimisega.

Rahvateadus pole asjata arenend võrdlevaks: alles kõrvutamisel teistega leiame perspektiive ja hinnanguvõimalusi ka omaloomingu kohta. Võõrmõjude kuhjumisel lade lademe pääle kattub ajaga oma algupärane põhi järjest ähmasemaks. Liivi usundis võõrmõjudel on niivõrd täieline hegemoonia, et läänemeresoomlaste ühispärandist on säilund ainult väheseid termineid: usk, püha, töõtama, hing, jumal, taevast, koolma, kalm, haud, marras, arbija, kade, painaja. Ühispärandiks on küll usk loodushingedesse, surnutesse ja nõidusesse ühes hingedeaja pühitsemise ja nõia kui ennustaja ning arstija tegevusega, kuid iseloomustav on olulisema terminoloogia hilisem lainamine või tõlkimine lätist käsikäes läti (või vanemate balti) ja saksa (või vanemate germaani) motiividetulyaga. Oma sugurahvaist liivlased seisavad kõige lähemal eestlasille, kusjuures väärib erilist esiletõstmist, et Põhja-Eestiga liivi kultuurisuhted on olnud üsna lõdvad, seda tihedamad aga Lõuna-Eesti ja Saaremaaga. Kõige elavam on püsind läbi viimaste sajandite läbikäimine Saaremaaga, kuni alles Läti iseseisyumine tõmbas sellele kunstliku piiri ette. Saarlaste väljaränd Kuramaale on olnud kaunis intensiivne, veel üldisem on olnud saarlaste ajutine tööletulek suveti, jah, koguni saare karjalapsi on kubisend Kuramaa taludes. Kõigisse liivi küladesse on kolind saarlasi jäädavalt asuma ja assimileerund kohaliku elanikkonnaga. Eriti mõjurikkaks tuleb hinnata saarlaste kolonisatsiooni

Liivi rannikulle Põhja sõja päevil ja selle järelaastail, mil ranniku asustus oli jäänd katku tõttu hõredaks. Sellepärast pole imestada, et liivi rahvapärimussisse on tradeeritud rohkesti saarlaste sugemeid, mis on jõudnud rikastada eestipoolsete värssidega isegi liivi lätist tõlgitud rahvalaulude repertuaari. Liivi usundis osutub uuemaks impordiks Saaremaalt ennekõike Suur-Tõll; küllap saarlaste vahendatud on ka Olev, tont, natt ja suur-hall. Need on terminid, mis keeleliselt ega sisuliselt pole liivis aklimatiseerund ega assimileerund sellevõrra, et võidaks kõnelda juba mingist stereotüüpseks kristalliseerund liivipärasest tradeeringust.

Seevastu on aga mitmeid usundilisi kujusid ja motiive, mida liivi omaloomingu läbitöötus on jõudnud tunduvalt kohandada ühest sugupõlvest teise ja mida sellepärast võimatu on pidada ainult uueks lainuks saarlasilt. Need kujud on kõigepäält külming ja võlu. Kuid ühtlasi oleme teind kindlaks mõlema kaju kunagise esinemise ka Eesti mandril, kusjuures oleme jõudnud liivi, saare ja Lõuna-Eesti ühisjoonte konstateerimiseni, mis asetab meid hoopis avarama kultuuriloolise perspektiivi ette: küsimus ei saa olla enam külminga ega võlu hiljutisest lainamisest liivi usundisse saarlasilt, vaid hoopis tõenäolisemalt kangastub siin meie ette ühine kultuuripärand viikingiajast, mil Väinajõe liiklusliin oli niivõrd tugeva külgetõmbejõuga, et siia küllap oli suundund tollal ka Saaremaa ja veelgi enam Lõuna-Eesti kultuurilise välisorientatsiooni teravots. Seejuures ekstra tähendusrikas on meenutada, et võlu osutab omakorda kaugemale vene prototüübile, kuna külminga prototüüp võib põlvneda kronoloogiliselt kesteab veelgi vanemast germaani usundilademest (külminga vanemusele vihjab ms. tema omapärane esinemine ka Põhja-Eesti laulurepertuaaris). Vene eeskujul on tõlgitud või tuletatud ja võetud tarvitusele kuski viikingiaegses Väinajõe kultuurikeskuses kura-di-termin, samuti on kujundatud siin tige da, patu jne. kristlikud mõisted, mis Liivi, Lõuna-Eesti ja Saaremaa aladelt on levitatud hiljem edasi Põhja-Eestisse ja eesti kirjakeelde. Liivis, Saaremaal ja Lõuna-Eestis on läind viikingiajastul endisest veel enam moodi »piks» ehk »vanais» kultus eestkätt balti rahvaste eeskujul, kuna skandinaavlaste mõjul taas endisest enam on hakatud harrastama matuste (ehk germaani lainsõnaga neil aladel ühiselt tõlgitsetud »peied») suurejooneliselt pidulikku veetmist. Viikingiaja liivlaste, saarlaste ja lõuna-estlaste usundi ühisjooneks on edasi tuulispää ja libahundi (võib-olla ka vene-bütsantsi tradeeritud lükandroopiliste?) motiivide esimene pakatus enne nende hilisemat õitsengut saksapärasest stiilis, kuigi nende kujude terminoloogilist ühtlust ei ole saavutatud. Teiselt poolt konstateerisime alles puugi puhul Saaremaa ja Lõuna-Eesti

kultuuriorientatsiooni jätkumist äsja-asutatud Riia keskuse poole ka orduajal ja hiljem, nii et nende alade administratiivne ühendamine tsaristliku Vene Liivimaa kubermanguks ei olegi nii juhuslik. Ja kui mõelda rohkeile keelelisile ja etnoloogilisile sugemeile, mis ligindavad lõuna-eestit koos liiviga lahku põhja-eestist koos soomega, siis leiame lõppude lõpuks küll kaaluvaid tõendeid Lõuna-Eesti ja Liivi kungasriigist kultuuriühendusest.

Lõuna- ja Põhja-Eesti oluliselt erinevat vanavara jälgides ma pole saanud lahti muljest, et küllap alles lätlaste läbimurd liivi aladelle ja veelgi otsustavamalt just sakslaste saatustlik «tung itta» nn. Balti provintside isandaiks on andnud lõpliku tõukejõu ka eesti rahvuse kujunemisele praeguses koosseisus ja ulatuses, kuna teistsugu eelajalooliste tingimuste ja kultuurilise sisearengu juures võinuks toimuda ka hoopis teine etnilise teraviku vormumisprotsess just nimelt Väinajõe liivi ja lõuna-eesti hõimude kokkusulamisest omaette rahvuseks. Kuid sellise hüpoteetilise võimaluse perspektiivist paistab aina selgemini, et rahvaste tekkimist hõimude rühmitumisest ja üksikute hõimurühmade ajaloolist tõusu või langust määrab siiski paratamatult see a d u s p ä r a s u s, mis sisemiste ja väliste tegurite koostulemusena on murdnud liivi ja kure hõimugrupid juba enne nende rahvuseks kristalliseerumist, kuna eesti rahva sise- ja välisvõitlusele saatustlikuks on saanud just lõuna-eesti hõimurühma murdumatu elujõud. Kui arvuliselt väikesed etnikud hõim rahvuslikult sama raskeis tingimuses on suutnud püsida läbi aastatuhande vallutamatu hiina müürina vene ekspansiooni ees, siis liivi hõimuväljasurmine ja lätistumine ei saa olla ainult ebasoodsate välissündmuste, vaid kindlasti ka sisemise degenereatsiooni järelmõju, nagu see ilmnebki liivi rahvaeetika, vaimulaadi ja väärtusteadvuse aina kiirenevamast mandumisprotsessist. Kui liivlusel olnuks vähegi enam sisejõudu, siis seitsesada aastat orjaaega koos isoleeritusega kodukohta võinuks osutada liivluselle ka kaitsvaks piduriks lätistumise vastu, kuid isegi seda endasäilituseks soodsa isolatsiooni vastupanuvõimalust liivlus pole jaksand kasutada. Iseseisvuse kaotus ja sajandeid pikk orjaaeg on karastand eestlust passiivsele vastupanule võõraste suhtes ja kultuurilise omaloomingu hardale säilitusele kui ka innukalle edasiarendusele kasvõi näit. luuleski, liivluselle aga sama orjaaeg on tähendand just vaimse iseseisvuse järjekindlat kaotust kuni selle loomuliku lõpuni. Ükski elujõuline rahvas ei murdu välissündmuste keerises, vaid sisemised jõud kindlustavad rahvale tuleviku kõigi katsumuste ja kannatuste kiuste. Kui aga sisejõudu ei jatku, siis rahvas on ka oma kadu väärt. Ajalugu pole juhus, vaid ajalugu on paratamatult.

Oskar Loorits. |